

E. GENDROLIO BENDRUOMENINĖS ŽMOGAUS RAIDOS TEORIJA

Gintautas Mažeikis

Vytauto Didžiojo universiteto
Socialinės ir politinės teorijos katedra
Gedimino g. 44, LT-44240 Kaunas
Tel. (8-37) 206 709
El. paštas: dek@pmdf.vdu.lt

Straipsnyje analizuojami filosofo ir antropologo Edmundo Gendrolio (1938–1994) filosofiniai antropologiniai samprotavimai apie žmogaus savivokos, save suvokiančio mąstymo raidą. Gendrolis nuosekliai rėmėsi socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijomis, empiriniais paleoantropologijos tyrimais, etologijos prielaidomis. Straipsnio tikslas yra parodyti Gendrolio filosofinių antropologinių samprotavimų specifiškumą, išskiriant jo bendruomeninės abstraktaus mąstymo kilmės teoriją, pabrėžiant solidarumo ir kultūros tvėrmės formų svarbą žmogaus raidai nuo seniausių Homo erectus laikų. Straipsnyje parodoma, kad Gendrolis nuosaikiai kritikavo marksistinę darbo teoriją, zoologinį individualizmą, linijinį evoliucionizmą, filosofinės antropologijos spekuliatyvumą, ir tvirtinama, kad jis savitai, dialektiškai plėtojo neoevoliucionizmo teorijas, papildytas F. Boaso teorinėmis prielaidomis. Gendrolis atskirai išskyrė istoriškumo bei evoliucijos daugialiniškumo teorijas, tokiu būdu siekdamas suformuoti savitą sociokultūrinės antropologijos metodologiją ir pasipriešinti unifikaciniam europocentrizmui bei kolonializmui.

Pagrindiniai žodžiai: filosofinė antropologija, sociokultūrinė antropologija, neoevoliucionizmas, bendruomeniškumas, darbas, zoologinis individualizmas.

Įvadas

Edmundo Gendrolio išplėtotą bendrąją socialinę ir kultūrinę antropologinę¹ metodologi-

¹ Socialinės antropologijos terminas yra paplitęs Didžiojoje Britanijoje, kultūrinės antropologijos – JAV. Tačiau nei metodologiniu, nei skaitomų autorių, nei tyrimų požiūriu šios dvi tradicijos iš esmės nesiskiria, todėl toliau, vengdamas šališkumo, vartosiu terminą sociokultūrinė antropologija.

ja, jo gausūs straipsniai šiomis temomis bei dvi svarbios monografijos: *Socialinė ir kultūrinė antropologija* (Gendrolis 1984) bei *Kultūros ištakos* (Gendrolis 1994) suteikia pagrindą jį laikyti socialinės ir kultūrinės antropologijos studijų pradininku Lietuvoje. Tačiau ši pradžia buvo susieta ne su specialiu sociokultūrinės antropologijos ar paleoantropologijos klausimų kėlimu ar specialiuoju lauko ar archeologi-

nių tyrimų vykdymu, ne su institucine veikla, o su jau esamų pasaulyje tyrimų, metodologijų, paradigmu kritine apžvalga. Visą šią kritinę teorijų refleksiją jis plėtojo remdamasis filosofine antropologine nuostata: aiškinti save suvokiančio mąstymo ištakas ir ankstyvąją ikiistorinę jo raidą. Todėl pagrindinis šio straipsnio tikslas yra komentuoti Gendrolio siekį metodologiškai pagrįsti ir sociokultūrinės antropologijos bei paleoantropologijos tyrimais paaiškinti save suvokiančio mąstymo kilmę ir raidą. O turint omenyje, kad Gendrolis tokias nuostatas plėtojo humanistiniu ir bendruomeniniu požiūriu, straipsnio uždaviniais galima būtų laikyti: parodyti Gendrolio samprotavimų metodologines prielaidas; atskleisti pagrindinius argumentus dėl bendruomeninės ideacijos kilmės ir jos įtakos individo raidai, atskleisti Gendrolio artumą neoevoliucionizmui ir jo pamatuotą kritišką požiūrį į marksistinius samprotavimus; atskleisti zoomorfino individualizmo kritiką; parodyti Gendrolio archainio meno interpretacijų tikslus.

Gendrolis vienas pirmųjų nuosekliai Lietuvoje išplėtojo sociokultūrinės antropologijos teorijų metodologinę ir filosofinę kritiką, apžvelgė paleoantropologijos tyrimus, paaiškino antropologijos, etnologijos ir sociologijos disciplinų santykį, kritikavo spekuliatyviosios filosofinės antropologijos teiginius. Jei pažvelgsime į privalomą studijuojamų socialinės ar kultūrinės antropologijos dalykų sąrašą daugelyje Britanijos, JAV, Kanados universitetų, rasime: paleoantropologiją, antropologinę archeologiją, etologiją, socialinės arba kultūrinės antropologijos istoriją, kartais – filosofinę antropologiją, ritualų analizę, totemizmą ir pan., – dalykai, kuriuos savo knygoje ir straipsniuose nuosekliai ir moksliskai, metodologiškai pagrįstai plėtojo mokslininkas. Dar daugiau jį galime laikyti ir specialių

jų mokslų duomenimis pagrįstos filosofinės antropologijos pradininku Lietuvoje. Žinoma, kad iki Gendrolio Lietuvoje buvo plačiai išplėtotą spekuliatyvinę filosofinę antropologiją, pradedant viduramžių ir Renesanso filosofija ir iki nūdienos. Bet tai jau visai atskira samprotavimų tema. Nurodysiu tik keletą Lietuvos filosofų, kurie daugiau ar mažiau siekė atsižvelgti į gamtos mokslų tyrinėjimus plėtodami savo samprotavimus apie žmogų. Paminėtini filosofai yra K. Narbutas (1738–1807), samprotavęs apie „psichologiją, arba mokslo apie žmogaus sielą ir jos požymius“ (Narbutas 1989: 114–117) bei J. Sniadeckis (1756–1830) ir jo kūrinys *Žmogaus intelekto filosofija, arba Apžvalgas intelektinių galių ir veiksmų tyrimas* (Sniadeckis 2007). Šie mąstytojai, kaip ir D. Hume ar I. Kantas, daugiausiai dėmesio skyrė kognityvinių žmogaus gebėjimų aptarimui, juslių ir proto santykio įvertinimui, nesiūpindami jų istorine kilme ir raida. Kitas svarbus Lietuvos filosofinės antropologijos raidai mąstytojas buvo I. Tamošaitis (1889–1943), kuris straipsnyje „Susaldytas žmogus“ (Lietuvos filosofinė mintis: 133–136), kritikavo Naujųjų amžių, pirmiausiai Renesanso, Descartes'o, Kanto požiūrį į žmogaus vietą pasaulyje, žmogaus ir dievo santykius. Iš esmės Tamošaitis nagrinėjo tas idėjas, kurios buvo populiarios ir tarp kitų tarpukario Lietuvos kilmės filosofų: S. Šalkauskio, J. Girniaus, A. Maceinos. Tačiau visi jie vienaip ar kitaip atsižvelgdami į religinės ir egzistencinės, būties filosofijos argumentus plėtojo spekuliatyviosios filosofijos požiūrį į žmogų. Tai, kad Gendrolis kritiškai aiškina spekuliatyviosios filosofijos samprotavimus, nereiškia šios filosofijos argumentų visiško atmetimo. Jis tik nurodo jų ribotumą ir baigtinumą bei neretai nepagrįstumą. Sovietiniu laikotarpiu minėtus egzistencinės filosofijos teiginius apie žmogaus raidą

bei šių teiginių marksistinę kritiką pateikė J. Repšys (1930–1976) (Repšys 1966). Atskirai reikėtų paminėti Lietuvos išveivų sociokultūrinę antropologijos ir filosofijos diskusiją, kuri plačiai išskleista M. Gimbutienės, A. Lingio, R. Vaštoko tekstuose, kuriuose išskleidžiama plati lauko tyrimų, archeologinių duomenų paletė. Tačiau Gendrolio knygoje jų samprotavimai liko neatspindėti.

Daugelis spekuliatyviosios filosofijos tradicijų teiginių buvo arba labai abstraktūs, arba suderinti tik su egzistencializmo, marksizmo samprotavimais, arba neretai klaidingi, kai buvo remiamasi atsitiktiniais mokslo tyrimais. Gendrolis septintajame ir aštuntajame praėjusio amžiaus dešimtmečiuose pradėjo plėtoti nuosekliai, plačias antropologines studijas, kurios, deja, nevirto institucine socialinės ar kultūrinės antropologijos pradžia. Pastebėtina, kad jo sovietinio laikotarpio tekstuose palyginti mažai klasikinių K. Marxo ir F. Engelso citatų. Jis visai nekreipia dėmesio į V. Lenino žmogaus raidos teoriją. Kita vertus, jo tekstai Lietuvoje nebuvo plačiai diskutuojami, todėl galbūt ir nesukėlė didesnio ideologų pasipiktinimo. Nepaisant to, kad jis buvo labai ryškus sociokultūrinės antropologijos pradininkas Lietuvoje, vis dėlto nei filosofai, nei Lietuvos etnologai (kurių darbais jis nesidomėjo, necitavo) jo minčių neišplėtojo ir jis netapo institucinio sociokultūrinės antropologijos etapo pradininku Lietuvoje. O vėliau Vilniaus universitete Ir Vytauto Didžiojo universitete (V. Čiubrinskas), Šiaulių universitete (G. Mažeikis) prasidėję antropologiniai tyrinėjimai tiesiogiai netęsė Gendrolio pradėto darbo, bet iš esmės konstravo studijas iš naujo.

Gendrolio metodologija

Daugelyje savo filosofinių antropologinių apmąstymų Gendrolis remiasi specialiuju moks-

lą metodologijomis, derinamomis su filosofiniais samprotavimais. Svarbus jo filosofinis tikslas buvo paaiškinti mąstymo, kuris suvokia save, prielaidas ir raidą paleoantropologijos ir socialinės-kultūrinės antropologijos požiūriu. Tačiau tuo tikslu buvo būtina Lietuvoje filosofškai ir antropologiškai išskleisti svarbiausias sociokultūrinės antropologijos bei paleoantropologijos teorijas, diskusijas, argumentuoti savo paties metodologiją ir paradigmą pasirinkimą, pagaliau suformuoti tinkamą svarstymams filosofinę ir antropologinę kalbą. Sprendžiant iš to, kokiais Lietuvos autoriais Gendrolis rėmėsi ir su kokiais aktyviai moksliai bendradarbiavo, jis mažai buvo susijęs su koku nors sociokultūrinės antropologijos gerbėjų ratu ir labai retai kada rėmėsi Lietuvos etnologų darbais. Jo kalba ir metodologinės nuostatos daugiau buvo formuojamos bendraujant su E. Meškausko metodologinio marksizmo šalininkais bei su žurnalo *Problemos* autoriais. Nemažą įtaką jo samprotavimams padarė jo disertacijos vadovo A. Lozuraičio marksistiniai-neohegeliniai samprotavimai. Iš čia ir viena iš pagrindinių filosofinių Gendrolio svarstymų problemų: save pažįstančio proto kilmė ir raida. Gendrolis labai svarbiu, bet ne vieninteliu, žmogiškumo bruožu laiko gebėjimą suvokti suvokimą. Šią tezę jis pagrindžia nuorodomis į Marxą ir Engelsą bei į Teilhardą de Chardiną. Gendrolis pastebi, kad *Vokiečių ideologijoje* Marxas ir Engelsas išvardija visą aibę savęs suvokimo etapų. Pirmiausiai už gimsta sąmonė, kuri įsisa- monina aplinką ir ryšius su kitais asmenimis kaip kažką svetimą; vėliau gamta ir socialiniai ryšiai suvokiami kaip kažkas dvasinga, mistiška, t. y. nors ir svetima, tačiau paslaptiniais ryšiais susieta su žmogumi. Tik žymiai vėliau sąmonė atpažįsta savo apraiškas kultūriniuose kūriniuose, kalboje. Gendrolis pastebi, kad

Marxo ir Engelso samprotavimai apie susvetimėjimo įveikimo pakopas nebuvo aiškiai empiriškai pagrįsti ir sunku juos adresuoti kuriai nors *Homo erectus*², neandertaliečių ar *Homo sapiens* (šiuolaikinis) epochai. Šiuo požiūriu Marxas ir Engelsas, neturėdami pakankamų archeologinių liudijimų ir daugiausiai remdamiesi neohegeliškais spekuliacijomis, L. H. Morgano empirinių stebėjimų pastabomis bei savo hipoteze apie darbo ir gamybos priemonių vaidmenį, tik spekuliatyviai apmąstė istorinę žmogaus raidą ir iš dalies pratęsė europietišką laukinių ir barbarų vulgarizacijos tradiciją. Tačiau Gendrolis, su išlygomis kritikuodamas klasikinius marksistinius teiginius dėl jų europocentrizmo, vis dėlto išlieka dėmesingas sąmonės, pažįstančios save pačią, retorikai, argumentams dėl darbo įrankių ir sąmoningumo sąsajų bei bandymams klasifikuoti sąmoningumo raidos etapus. Atkūrus nepriklausomybę, kaip atsvara marksistiniam europocentrizmui ir paniekai barbarybei Gendrolis remiasi Teilhardo de Chardino nuosakiais ir kur kas etiškesniais samprotavimais apie proto reflesyvumo raidą. Gebėjimą suvokti savo suvokimą jis priskiria jau neandertaliečiams (kaip pirmiems *Homo sapiens*):

„Manau, įrankių gamyba leidžia teigti, kad neandertalietis suvokė save ir savo veiklos prasmę [...]“ (Gendrolis 1994: 93).

Skirtingai nei Hegelis, Gendrolis niekad nelaikė spekuliatyvių filosofinių teiginių pa-

² Gendrolis *Kultūros ištakose* daugiausiai kalba apie: australopitekus, kurie gyveno prieš 4–1,2 mln. metų, *Homo habilis* – prieš 2–1,5 mln. metų, *Homo erectus* – prieš 1,6 mln. – 300 000 metų, *Homo sapiens* (archainis) – prieš 300 000–35 000 metų, *Homo sapiens* (neandertalietis) – prieš 125 000–32 000 metų, *Homo sapiens* (šiuolaikinis) – prieš 35 000–10 000 metų (Gendrolis 1994: 64).

kankamais argumentais. Todėl jis siekė pateikti empiriniais tyrimais pagrįstus mokslinius argumentus ir plėtojo tarpdisciplinines filosofines ir antropologines interpretacijas. Šiuo atveju labai skiriasi Gendrolio požiūris į specialiųjų antropologijos mokslų tyrimų svarbą filosofiniams samprotavimams pagrįsti, o M. Heideggerio ankstyvieji filosofiniai specialiosios antropologijos studijų vertinimai trumpai išskleisti jo knygoje *Kantas ir metafizikos problema*. Priminsiu, kad Heideggeris gana neapibrėžtai kritikavo specialiųjų antropologijos mokslų duomenų naudojimą filosofiniams antropologiniams apmąstymams nurodydamas, kad antropologija dėl savo tyrimų kryptų ir duomenų įvairovės „tampa tokia visa apimanti, kad jos idėja lieka visiškai neapibrėžta“ (Heideggeris 1992: 31).

Galbūt tai, kad Gendrolis nesekė Lietuvoje šiandien labai populiaria fenomenologine tradicija ar neformulavo filosofinės antropologijos klausimų Heideggerio maniera, padarė jo, mano nuomone, gilias ir moksliškas knygas bei straipsnius mažiau skaitomus.

Savo ruožtu oponuodamas spekuliatyviosios filosofinės antropologijos gerbėjams priminsiu, kad daugelis Vakarų mąstytojų tęsė I. Kanto kūrinysje *Antropologija pragmatiniu požiūriu* pradėtą platų ir gilų filosofijos ir empirinės antropologijos dialogą. Kaip pavyzdį galima nurodyti M. Merleau-Ponty dėmesingumą fizinės ir socialinės antropologijos tyrimams plėtojant fenomenologinius apmąstymus, M. Foucaulto dėmesingumą medicininės antropologijos duomenims ir sociologiniams tyrimams jo žinojimo archeologijoje ir genealogijoje, A. Lingio plačius biologinius-antropologinius, etologinius bei socialinės antropologijos ekskursus aiškinant šiuolaikines etikos, emocionalaus proto ir bendruomeniškumo problemas.

Gendrolio antropologiniuose–filosofiniuose kūriniuose išskirtinai pažymėtina švelni, subalansuota tendencija iškelti socialinius bendradarbiavimo, solidarumo veiksnius, bendruomenines ideacijos³ pastangas aukščiau fiziologinių poreikių ir iš dalies darbo reikšmingumą žmogaus raidai. Tradiciškai socialiniuose moksluose ideacija (*ideation*) yra vadinamas gebėjimas kurti, sudaryti įvairius, aktualiai neegzistuojančius vaizdinius, idėjas, abstrakčius teiginius. Paleoantropologai ir psichologai (pavyzdžiui, Gendroliui reikšmingas L. Vygotskis (Выготский 1999)) laikėsi nuomonės, kad ideacijos gebėjimas būdingas tik šiuolaikiniam žmogui. Jie teigė, kad žmogbeždžionės ideacijos gebėjimo neturi. Gendrolis mano, kad pirmieji idealaus mąstymo, abstrahavimo, o ne tik juslinio vaizdingumo gebėjimai būdingi jau seniausiam žmogui: galbūt *Homo erectus* ir jau neabejotinai *Homo neanderthalensis*.

Bendruomeninio abstraktaus ir grynai protinio mąstymo idėja bei daugialininijės raidos ir kultūrinės aplinkos teorija tapo priežastimi atkūrus Lietuvos nepriklausomybę kritikuoti klasikinio marksizmo teiginius. Savo kritinius pastebėjimus jis parėmė moderniausių jo laikotarpio mokslinių tyrimų, pirmiausia paleoantropologijos ir socialinės–kultūrinės antropologijos duomenimis. Tačiau tai nereiškia, kad Gendrolis neigė darbinių gebėjimų ar gamybos įrankių gamybos svarbą proto ir kalbos raidai. Vis dėlto jis nurodė, kad darbo įran-

kių gamybą lėmė socialiniai patirties saugos ir perdavimo veiksniai, kurie patys nėra nukreipti į darbą, o yra susiję su bendruomenės solidarumo formomis, funkcijomis ir jų raida bei su abstrahavimo (ideacijos) gebėjimais. Tokiu būdu darbas ir gamybos priemonės buvo aiškinamos kaip socialinio bendradarbiavimo veiksniai, suvokimo formų išraiškos, simboliškai komunikaciniai ženklai. Tai leido jam aiškinant save suvokiančio mąstymo kilmę ir raidą pabrėžti mąstymo interaktyvumą ir egzistencinį bendruomeniškumą, savitarpio pagalbą, kolektyvinių interesų raidą, genties atminties ir kultūros tvermę, kultūrinio ir dvasinio pasaulio raidą, be kurių darbinė veikla būtų atsitiktinė.

Gendrolio samprotavimai iš dalies koreliuoja su olandų istoriko J. Huizingos diskusija apie žaidžiančio žmogaus (*Homo ludens*) svarbą. Huizinga taip pat nurodo, kad tam tikrų ritualinių, žaidimo taisyklių sauga užtikrino būtiną bendruomeninį idealų kontekstą, būtiną ideaciją medžioklės ir darbo organizavimui, nes antraip būtų nesuprantama, koku būdu bent kiek išlavinta medžioklės taktika, organizacija, medžioklės įrankiai galėjo būti pakartojami be specialių treniruočių. Rituališkumas, žaidybiškumas, o ne tik baimė ir agresija, paaiškina pirmuosius religinius bendravimo su mirusiųjų pasauliu, su vėlėmis požymius. Visa ši edukacinė, bendruomenės tvaramo, ritualinė ideacija turėjo būti bent jau ne mažiau svarbi nei darbas. Tačiau Gendrolis nediskutavo su Huizinga. Be to, *Homo ludens* idėjos nebuvo metodiškai tikslingai įrodytos, minėtame kūrinyje nebuvo aiškiai atskleidžiama ritualo ar žaidimo raida pradedant australopitėkais. Panašiai apie ideacijos ir laisvalaikio svarbą, sakralinio sąmoningumo ir žaidybiškumo, mitologinių pasakojimų įtaka akmens amžiaus ekonominiams veiks-

³ Ideacijos termino Gendrolis nevartoja. Jis kalba apie bendruomeninės kilmės abstraktų mąstymą, apie meninių ir religinių vaizdų kūrimą. Vis dėlto straipsnyje vartosi ideacijos terminą, kuris aprėpia Gendrolio nuostatas ir dėl bendruomeninio mąstymo abstraktumo, ir dėl gebėjimo kurti religines idėjas, ir dėl vaizdingumo. Kitaip tariant, ideacijos terminas atskleidžia Gendrolio filosofinių antropologinių samprotavimų interpretavimo galimybes.

mams svarsto ir neoevoliucionistas M. Sahlinas savo knygoje *Akmens amžiaus ekonomika* (Sahlins 1972). Pastebėtina, kad Sahlino, kaip ir kitų neoevoliucionistų, kūriniams Gendrolis gana dažnai rėmėsi.

Kalbant apie Gendrolio taikomą samprotavimų metodologiją pravartu išskirti šiuos metodus, kurie visi buvo plėtojami jo paskutinėje, gyvam esant išleistoje monografijoje *Kultūros ištakos* (Gendrolis 1994):

- **Paleoantropologinės morfologinės archeologijos duomenų analizė.** Paleoantropologinės morfologinės archeologijos tikslas yra remiantis istoriniais paleoantropų ir neoantropų kaulų formų pokyčiais kalbėti apie žmogaus veiklos kaitą. Pavyzdžiui, šlaunikaulio raida rodo, kada paleoantropas pradėjo vaikščioti stačias, moters dubens kaulų susiaurėjimas rodo, kada pradėjo gimti silpnesni kūdikiai, rankos riešo raida rodo, kada žmogus aktyviai pradėjo naudotis įrankiais, kaukolės pokyčiai rodo mąstymo kaitą. Morfologinės archeologijos duomenis Gendrolis laikė pačiais patikimiausiais aiškinant paleoantropų raidą. Morfologinė archeologija yra artimai susijusi su fizine žmogaus antropologija ir medicinine antropologija. Archeologija šiuo požiūriu daugiau paaiškina kasinėjimų metodą, kaulų amžiaus nustatymo būdus, o fizinė antropologija – kaulų sandaros sąsajas su organizmo funkcionavimu, senėjimo procesais, su ligomis.
- **Kultūrinė archeologijos tyrimų analizė.** Istorinė kultūrinė archeologija kalba apie daiktų, reikmenų, meno kūrinių ir žmogaus raidos sąsajas, parodo elgesio būdą. Kultūrinė archeologija papildoma, paaiškina morfologinę arche-

ologiją, padeda jai pavirsti tekstu, moksliniais argumentais. Archeologinės morfologinės interpretacijos turi paaiškinti to meto dvasingumo suvokimas, protoreligijos, mirusiųjų kulto požymių, laidojimo apeigų buvimas. Morfologinė ir kultūrinė archeologijos yra svarbios ne tik tuo, kad paaiškina vieną kitą, bet ir gebėjimu produkuoti įvairias mokslines hipotezes. Morfologinės archeologijos teiginiai yra hipotetiški iki kultūrinės archeologijos patvirtinimų ir priešingai.

- **Bendrosios paleoantropologijos teorijomis,** kuriose aiškinamas senovės žmogaus gyvenimas, elgesys, mąstymas. Paleoantropologija remiasi paleontologijos (mokslo apie senovės Žemės raidą, gamtines sąlygas, klimato kitimą, bendrąją gyvūnų raidą, remiantis fosilijų tyrinėjimais) ir fizinės antropologijos duomenimis. Paleoantropologija susiformavo XIX amžiaus pabaigoje, kai veikiant Č. Darvino idėjoms, prasidėjo nuoseklūs ir mokslškai pagrįsti archeologiniai senovės žmonių apgyvendintų vietų kasinėjimai ir tyrimai. Šiuolaikiniai moksliniai paleontologijos metodai ir jais pagrįsti teiginiai buvo suformuluoti apie XX a. vidurį. Todėl sovietinė paleoantropologija, kuriai didelę įtaką darė Engelso samprotavimai apie senovės žmogaus raidą, išdėstyti jo 1896 metų straipsnyje *Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese*, parašytame neturint pagrįstų paleoantropologinių duomenų, darė neigiamą įtaką.
- **Etologijos tyrimų analizė.** Etologijos, arba mokslo apie gyvūnų elgesį, tyrinėjimai dažnai antropologijoje naudojami pagal santykinės ir formaliosios ana-

logijos metodus. Reikia pastebėti, kad etologiją Gendrolis laikė vienu iš nepatikimiausių, tik retais atvejais taikytinų antropologijoje metodų. Tačiau kritikuodamas požiūrį į neandertaliečių kanibalizmą ir laukiniškumą, jis iš dalies kaip argumentą nurodo, kad gyvūnų pasaulyje tarp išsivysčiusių žinduolių, juo labiau tarp žmogbeždžionių, kanibalizmas nėra paplitęs. Socialinė antropologija taip pat parodo, kad tarp primityvaus gyvenimo būdo genčių tėra sutinkamas ritualinis kanibalizmas. Tik tokia šalutinė etologijos mokslų analogija yra vertinga.

- **Lyginamoji socialinė–kultūrinė antropologija.** Lyginamoji socialinės ir kultūrinės antropologijos tyrimų analizė padeda pagrįsti paleoantropologijos archeologinius duomenis. Šiuo požiūriu itin naudingais yra laikomi archaini, tradicinį gyvenimą gyvenančių bendruomenių, artimai susijusių dar su akmens amžiumi ir primityvia medžioklininkyste, augalininkyste, tyrimai. Jie padeda paaiškinti daugelį išsivaizduojamų kultūrinės antropologijos faktų. Pavyzdžiui, tarp primityvias gyvenimo formas puoselėjančių genčių pastebimas kanibalizmas turi ne maisto, o religinę, ritualinę prasmę. Taip pat jų puoselėjamas totemizmas padeda iš dalies paaiškinti egzogamijos elementus neandertaliečių ir šiuolaikinių *Homo sapiens* paplitimo laikotarpiu, parodo *potlatch*⁴ ir tarpbendruomenių ryšius. Totemizmas yra lydimas kultūros paminklų: amuletų, talismanų, sakralinių fi-

gūrų ir piešinių. Totemizmas padeda paaiškinti dvinarę genčių sistemą ir egzogamiją. Todėl suradus archeologinių duomenų apie totemizmą ar *potlatch* galima kelti hipotezę ir apie to laikotarpio egzogaminius santykius ir mainus. O tai daug ką pasako apie ankstyvąjį šiuolaikinio *Homo sapiens* laikotarpį. Socialinės ir kultūrinės antropologijos efektyviausiais tyrimo metodais laikomi ilgalaikiai lauko tyrimai ir dalyvaujantis stebėjimas. Būtent jų dėka ir buvo patvirtintas totemizmo ir egzogamijos ryšys. Artimomis sau sociokultūrinės antropologijos kryptimis jis laikė neoevoliucionizmą, jos daugialiniškos evoliucijos paradigimą ir su neoevoliucionizmu artimai susijusį „kultūrinės evoliucijos metodą“, kuris „leidžia nustatyti esminius kultūrų skirtumus, sąlygojamus ypatingų adaptyvių procesų, kuriais kiekviena visuomenė sąveikauja su savo aplinka“ (Gendrolis 1990: 19).

- **Simbolinė meno kūrinių interpretacija.** Ji yra susijusi su meno piešinių olose, skulptūrų, kitų meno kūrinių atradimais ir jų aiškinimo būdais. Šių piešinių interpretacija pirmiausiai yra susijusi su kultūrine – meno archeologija ir būdais nustatyti kūrinių amžių. Tačiau taip pat pabrėžiami ir stiliaus, ir laikotarpio sąsajų aiškinimo metodai, kurie glaudžiai yra susiję su sąmoningumo formų interpretacijomis. Stiliaus aiškinimo metodologija ir sąmoningumo interpretacijos jau neturi tiesioginių sąsajų su archeologija ir yra savarankiškas mokslinis tyrimo metodas, kuris vėliau gana lengvai pasiduoda lyginamajai mitografiniai analizei. Gendrolis, išskeldamas į pirmą vietą ben-

⁴ *Potlatch* vardu dažniausiai žymimas ritualinis dovanojimas, turintis struktūrinę reikšmę, arba dovanojimo ekonomika.

druomeniškumo ir sąmonės raidą, o ne darbą ir gamybos priemonių gaminimą, pastebi, kad sudėtingi meno kūriniai paplito anksčiau nei jų sudėtingumą atitinkantys darbo įrankiai, ir pateikia tai liudijančių meno archeologijos įrodymų.

- **Filosofinė metodologija**, kuri leidžia kritikuoti visas minėtas mokslines metodologijas dėl jų gebėjimo atskleisti žmogaus esmę, interpretuoti ne kaulus, o žmogaus raidą *par excellence*. A. Gasiūnas trumpoje intelektualinėje Gendrolio biografijoje nurodo filosofų Meškausko ir A. Lozuraičio įtaką ankstyviesiems Gendrolio samprotavimams, jo kūrybingumo raidai (Gasiūnas 1996). Pridurčiau, Gendrolis buvo nuosaikus dialektikas marksistas, simpatizavo Meškausko metodologiniam marksizmui, truputį neohegelininkams (viena iš Sovietų Sąjungos pabaigos madų), gyvenimo pabaigoje rėmėsi Teilhardu de Chardinu. *Kultūros ištakose* išryškėjo Gendrolio skepticizmas dėl spekuliatyviosios filosofijos teiginių. Jis pastebėjo, kad apie seniausius žmones – *Homo erectus* ir neandertaliečius – filosofai buvo prirašę aibę moksliskai nepagrįstų, spekuliatyvių teiginių, neparemtų jokias išsamiais specialiuoju tyrimų duomenimis ir tapusių vėliau prielaida niekinti primityvų gyvenimo būdą puoselėjančius bušmenus, aborigenus ir pan. Pavyzdžiui, daugelis sovietinių filosofų ilgą laiką neigė galimybę, kad *Homo erectus* ir neandertaliečiai turėjo kalbą, nes jos atsiradimą siejo tik su išlavėjusiu ir tikslingu gamybos priemonių darymu. Tačiau archeologiniai morfologiniai tyrimai, išlikusių kultūros paminklų lyginamoji analizė, pieši-

niai ir pirmųjų ritualų požymiai rodo, kad tam tikrą artikuliuotą kalbą ir atitinkamai abstraktų, nors ir giliai mitologinį mąstymą turėjo jau neandertaliečiai, o ne tik konkretų daiktišką, juslinį pasaulio atvaizdavimą (Gendrolis 1994: 212–213). Gendrolis, vengdamas perdėtos ideologizacijos, laikėsi gana pozityvistinės istorinės mąstymo raidos periodizacijos teigdamas, kad žmonijos suvokimo raidai būdingi šie bendrieji etapai: mitinis, teologinis, mokslinis:

„Ankstyviausias šitos istorijos etapas – tai mitologinė pasaulėžiūra, kurią vėliau, bent Vakarų civilizacijose, pakeitė teologinė, o šią – mokslinė“ (Gendrolis 1994: 7).

- **Humanistinės nuostatos**. Gendrolis buvo nuoseklus humanistas, siekęs istorijos raidoje parodyti žmogiškumo, kultūringumo, bendruomeniškumo raidą, o ne išryškinti gyvuliškumo, laukiniškumo momentus. Šiuo požiūriu jo samprotavimai – tai nuolatinis noras įžvelgti socialaus, rūpestingo ir solidaraus žmogaus vystymąsi istorijos gelmėse, parodyti šio žmogiškumo evoliuciją ir raidą, atskleisti šios raidos daugialiniškumą, įrodyti seniausio *Homo sapiens* tam tikrą moralumą. Kita vertus, jo kūrinuose pasigesime to filosofinio Kitumo pagrindimo, koks atsiskleidžia, pavyzdžiui, Lingio kūrinuose.

Evoliucionizmo ir marksizmo kritika

Gendrolis tiesiogiai kritikuoja marksistines pažiūras į žmogaus raidą 1994 metais paskelbtoje monografijoje *Kultūros ištakos*. Tačiau sovietinio laikotarpio straipsniuose, skirtuose sociokultūrinei antropologinei arba paleoantropologijos tematikai, lygiai kaip ir jo dviejose

kitose monografijose: *Socialinė ir kultūrinė antropologija* (Gendrolis 1984) ir (užsakomojo pobūdžio⁵) *Šiuolaikinė buržuazinė sociologija* (Gendrolis 1985) vyrauja nuosaiki marksizmo dvasia, tačiau siekiama išvengti perdėto ideologizavimo. Vis dėlto reikia pastebėti, kad tie pagyrimai ir dėmesys, kuriuos jis jau sovietiniu laikotarpiu skiria F. Boasui ir neevoliucionistams, leidžia „tarp eilučių“ išvelgti nuolatinį ir nuoseklų kai kurių marksistinių teiginių pervertinimą. Tiesa, skaitydami jo *Socialinę ir kultūrinę antropologiją* pastebėsime siekį įveikti senąją „užbaigtų daiktų“, t. y. statišką, substancinę metafiziką, kritikuoti tiesmukas socialdarwinizmo, linijinio evolucionizmo, filogenezės ir ontogenezės koreliacijos teorijas. Kritikuoti senąją filosofinę metafiziką, jos samprotavimus buvo gana lengva. Iš tiesų jau XIX amžiaus pabaigoje etnografija parodė, kad nei daiktai, nei žmonės, nei jų tarpusavio santykiai nėra kas nors užbaigta, o nuolatos kinta, transformuojasi. Pagaliau paaiškėjo, kad įrankiai atliko ne tik darbinę, bet ir simbolinę – komunikacinę, religinę, statuso – funkciją. Tačiau marksizmas padėjo išvengti tiesmuko socialinio darvinizmo ir kaip pasekmė – rasizmo teigdamas, kad ne gamtiškos mutacijos, o istorinė kultūrinė, istorinė gamybinė raida lemia žmogiškumo formas ir jos neturėtų būti pagrindžiamos socialiniais-biologiniais argumentais, kurie yra antiistoriški ir neatspindi nei ekonominių, nei kultūrinių žmonijos raidos ypatumų. Tokia bendroji marksistinė nuostata suteikė Gendroliui galimybę aštriai kritikuoti socialdarwinizmą, pirmiausia H. Spencerio samprotavimus. Jis pastebi, kad socialdarwinizmo teorijos, nors ir išskyrė egzogamijos ir endogami-

jos dėsningumą, vis dėlto gentines bendruomenes aiškino kaip atsilikusias, barbariškas, laukines, reikalaujančias priežiūros, tvarkos, civilizavimo, vadinasi, ir pavergimo, represijų, teisių neigimo ir t. t. Gendrolis visados išliko nuoseklus socialdarwinizmo ir su juo susijusių rasistinių ir eurocentristinių teorijų kritikas.

Sovietiniu laikotarpiu jis išlieka nuosaikus evolucionistų L. H. Morgano ir Engelso sekėjas, nors ir rodo augantį savo susidomėjimą neoevoliucionizmo teorijomis ir pirmiausia daugialiniškos istorine evoliucija.

Minėtu laikotarpiu Gendrolis skeptiškai atsiliepia apie marksizmo teorijose gana plačiai pripažintą ontogenezės ir filogenezės koreliaciją:

„Evoliucionistai vadovavosi ir vadinamuoju „biogenetiniu dėsniu“ – esą ontogenezė pakartojanti filogenezę, atskiro individo vystymasis pakartojas rūšies vystymąsi. Iš to išplaukia, kad vaiko vystymasis, jo psichinė evoliucija gali būti sulyginama su visuomenės intelektualine raida. Ši analogija buvo tikrai nevykusi, nes buvo bandoma visuomenės istoriją grįsti individo psichologija“ (Gendrolis 1984: 34).

Ontogenezės ir filogenezės koreliacijos teorija buvo plačiai paplitusi sovietinėje pedagogikoje, kuri iš dalies ignoravo šeimos, bendruomenės ideacijų vaidmenį vaikui ir šių ideacijų priklausomybę nuo bendrosios socialinės-kultūrinės aplinkos. Atitinkamai 1989 metų straipsnyje *Pirmykštis žmogus: tradicinė ir dabartinė interpretacija* Gendrolis išryškina teiginius: a) kad žmogaus veiklą pirmiausia sąlygoja „socializacijos procesas“, o ne biologinė raida (Gendrolis 1989: 16) ir b) kad tikrasis žmogus ir jo svarbūs mąstymo ir kalbos elementai susiformavo dar *Homo erectus* ir *Homo neanderthalensis* laikotarpiu, o šį susiformavimą lėmė suinteresuoto ir kartu idealaus bendradarbiavimo veiksniai, kurie kas kartą

⁵ Užsakovas buvo LKP CK Marksizmo-leninizmo universiteto Kauno filialas.

istorijoje kinta. Vis dėlto minėtame straipsnyje, nepaisant išskirtos socializacijos ir kolektyvų bendradarbiavimo, vyrauja tradicinė marksistinė retorika apie „bendrą gamybos priemonių nuosavybę“ (Gendrolis 1989: 25) ir su ja susijusį darbo pasidalijimą bei kraujo giminytės ryšius. Šiame straipsnyje neišryškinta tai, kas vėliau tampa Gendrolio požiūrio išskirtiniu bruožu: pats savaime bendruomeniškumas ir su juo susijusi ideacija užtikrino žmogaus aplinką ir garantavo patirties tvaramą, tikslingą gebėjimų perteikimą iš kartos į kartą.

Marksistinė religinio sąmoningumo kritika, kurią jis plėtojo sovietiniu laikotarpiu, leido jam pastebėti, kad sakralumas, religingumas padeda užtikrinti „visų visuomenės interesų bendrumą“ (Gendrolis 1968: 48), skatina bendruomenės savivaldą ir sumažina tiesioginę prievartą. Pavyzdžiui, sakralinio tikėjimo raida jau tarp neandartaliečių laipsniškai užtikrino primityvios prievartos mažėjimą ir bendruomeninių interesų plėtrą.

Kur kas tvirčiau jis kritikuoja marksizmą 1990 metų straipsnyje *Natūros ir kultūros sąveika: kas ką?* Šio straipsnio akcentas buvo europocentriškos ir teleologinės evoliucijos sampratų kritika. Pastebėtina, kad jis neatmeta evoliucionizmo, tačiau ypač skeptiškai žiūri į vienalinijinę teleologinę evoliucijos teoriją, kurią plėtojo E. B. Tyloras, Spenseris, Morganas, Engelsas. Šie autoriai išskyrė tokias evoliucijos pakopas, „kurias turėjo ar turi pereiti visos visuomenės“ (Gendrolis 1990: 14). Vienalinijinės evoliucijos modelis galiausiai tapo visuotine, dominuojančia Europoje ir JAV ideologija, kuri neigiamai veikė mažesniąsias tautas ir jų raidą.

„Galingesnieji europiečiai gera valia ar prievarta visiems kitiems, nors ir skirtingais būdais,

nurodo tik vieną kelią į šviesią ateitį, jėga seniai tapo tiesa ir teise. Net iš sąmonės gelmių prasmelkiantis etnocentrizmas neleidžia galvoti, kad buvo ar yra galimos ir kitokios kultūros raidos kryptys. Universalių visuomenės raidos teorijų kūrėjai ir propaguotojai išreiškia tik universalų viešpatavimo siekius: kiekviena teorija kyla iš praktikos“ (Gendrolis 1990: 17).

Reikia pastebėti, kad Gendrolio europocentrizmo ir vienalinijinių evoliucijos teorijų kritika suartina jį su XX amžiaus postkolonizmo teorijomis, kurių, tiesa, jis necituoja, jomis nesiremia. Atskirai pastebėtina, kad jis necituoja ir M. Gimbutienės paleoantropologinių kūrinių, kuri taip pat ryžtingai kritikuoja europocentristinę hegemoninę antropologiją.

Darbo doktrinos kritika

Klasikinis marksizmas žmogaus raidą viena-reikšmiškai sieja su darbine veikla, su darbo įrankių gamyba bei su gamybos priemonių nuosavybės santykiais. Gendrolis pamatuotai kritikuoja šias nuostatas, į pirmąją vietą iškeldamas morfologinius žmogaus pokyčius ir bendruomeninę žmogaus raidą, ideacijos procesus, siekdamas parodyti, kiek kitokią žmogaus fizinės ir dvasinės kultūros momentų dialektiką. Tačiau tai nereiškia, kad jis visiškai atsisako darbo, kaip žmogaus ugdymo, koncepcijos ar kad jis kritikuoja rankos lavinimo ir proto raidos sąsajas. Gendrolio laikų ir šiuolaikinis mokslas, pavyzdžiui, logopedija, yra daugeliu eksperimentų parodę, kad rankų, plaštakos, pirštų judesių lavinimas, subtili darbinė veikla skatina smegenų dalių, tiesiogiai susijusių su kalbos gebėjimais, raidą ir kaip pasekmė – priežastinį pasaulio suvokimą. Gendrolis šio požiūrio neginčija, tačiau akcentuoja kitus dalykus. Jis pastebi, kad su rankos raida tiesiogiai šiuolaikinio žmogaus – *Homo sapiens* – raida nėra tiesiogiai susijusi, nes plaš-

taka pakankamai buvo išlavinta jau paleoantropų ir neandertaliečių:

„Tačiau turimi faktiniai duomenys rodo, kad žmogaus rankos riešas iš esmės pasikeitė anksčiau negu paleoantropus pakeitė neantropai. Neantropų atsiradimą J. Roginskis sieja ne su bendros smegenų masės, o su kaktos srities smegenų išaugimu, skatinusį didesnę socialumą [...] Neantropų formavimasi skatino ne konfliktų šalinimas, o jau ankstesnėse pakopose atsiradusių socialinių ryšių stiprėjimas“ (Gendrolis 1994: 116).

Gendrolis išryškina nuoseklias dialektines ir istorines sąsajas tarp bendruomeninio sąmoningumo ir namų ūkio, kalbos, įrankių gamybos, meno ir rašto atsiradimo. Tai, kad sąmoningumas formavosi anksčiau nei įrankiai, suteikė galimybę kai kuriems paleoantropologams teigti esą *Homo habilis* ar *Homo erectus* neturėjo jokio sąmoningumo ir suteikė jiems tik vieną galimybę: disponuoti išlavėjusia daiktine juosline vaizduote, kuri nelaikoma mąstymu. Gendrolis atkreipia dėmesį, kad net visi darbo veiklos, įrankių gamybos ir kalbos sąsajų argumentai nepaaiškina daugelio bendruomeninės raidos tendencijų ir negali paaiškinti tarpinių kalbos raidos grandinių, kuriuos, jo nuomone, slypi ne darbo ar medžioklės aplinkoje, bet šeimos ir namų ūkio raidoje. Jis pastebi:

„Kolektyvinis gyvenimas ir veikla skatino, kad kiekvienas grupės narys savo veiklą derintų su bendrijos interesais, nes ne „zoologinis individualizmas“, o kolektyvizmas, kuo mažiau ardomas vidinių konfliktų, buvo būtinoji bendrijos išlikimo ir vystymosi sąlyga. Biologiniai individo poreikiai turėjo priklausyti nuo socialinės adaptacijos proceso, kuris integravo vidinius simbolinius procesus ir išorines simboliškas formas į visumą, leidžiančią besiformuojantiems hominidams plėsti ir keisti išorinio pasaulio, kartu ir savęs suvokimą“ (Gendrolis 1994: 210).

Gendrolio socialinė ir kultūrinė antropologija

Gendrolis pradėjo plėtoti socialinę ir kultūrinę antropologiją dar gilaus brežnevizmo laikotarpiu, kai nebuvo galimos didesnės novacijos ir buvo privalu nuolatos remtis marksizmo–leninizmo klasikais, ypač jei apie socialinę žmonių raidą rašydavo filosofai ar istorikai. Būtent tokiu metu pasirodė jo *Socialinė ir kultūrinė antropologija* (Gendrolis 1984). Tik vėliau jis galėjo koreguoti aibę savo pažiūrų, susijusių su paleoantropologija, F. Boaso, Cl. Levi-Strausso ir neoevoliucionizmo vertinimu. Vis dėlto jo *Socialinė ir kultūrinė antropologija* tapo svarbia prielaida spekuliatyvišios filosofijos kritikai ir lyginamajai paleoantropologinei bei sociokultūrinei antropologinei žmogaus raidos interpretacijai, dialogui su sąmonės filosofija.

Principinė Gendrolio nuostata kalbant apie etnografijos, etnologijos, socialinės ir kultūrinės antropologijos mokslus buvo ta, kad esminių skirtumų tarp šių disciplinų nėra, jos papildo viena kitą. Pastebėtina, kad, nepaisant šių visame pasaulyje šiandien pripažįstamų nuostatų, Lietuvoje iki šiol viešpatuoja iracionalus, sunkiai teoriškai ar metodologiškai pagrįdžiamas, siaurų institucinių interesų skatinamas, etnologijos ir antropologijos skyrimas. Painiavą sukelia skirstymas į humanitarines ir socialines mokslo kryptis, kai etnologija dažniausiai priskiriama humanitariniams mokslams, o socialinė antropologija daugiau laikoma sociologijos šaka. Vis dėlto Gendrolis daugiau teoriškai plėtojo etnologijos ir socialinės bei kultūrinės antropologijos suvienijimo idėją parodydamas, kad visos šios disciplinos tyrinėja žmonių bendruomenių kultūrinę, socialinę saviraišką, gyvenimo tvarkas ir dažniausiai remiasi tais pačiais materialinės ar dvasinės kultūrinės veiklos faktais, tokiais

pat lauko tyrimais ir autoriais. Jis pastebi, kad paradigminiai to paties mokslo skirtumai, pavyzdžiui, tarp struktūrinio funkcionalizmo ir simbolinio interakcionizmo gali būti didesni nei tarp etnologijos ir socialinės antropologijos. Jis susiejo britiškąją socialinę antropologiją, JAV kultūrinę antropologiją, vokiškąją ir sovietinę etnologiją ir parodė, kad teorinė etnografija taip pat gali būti priskirta šiam vieningam, tačiau daugelio pavadinimų ir tradicijų dalykui. Gendrolis šiuo požiūriu elgėsi ir kaip marksistinės dialektikos atstovas, siekdamas parodyti antropologinio mokslo savimovės raidą nuo abstraktybės, įvairovės iki dinamiškai besivystančios vienovės. Jis gana tiksliai atspindėjo laiko tendencijas, o jo samprotavimai yra artimi šiuolaikinės socialinės-kultūrinės antropologijos teoretikų raštams.

Pozityvistinis, gamtamokslinis požiūris į antropologijos užduotis paskatino jį dialektiškai atskirti biologines morfologines ir visuomenines žmogaus funkcijas. Jis teigė, kad ne tik visuomenės veiksmų biologizavimas iškraipo mokslines tiesas, bet ir, priešingai, socialinių veiksmų pavertimas morfologinių pasikeitimų priežastimis mistifikuoja mokslą. Todėl labai svarbu suderinti materialiosios kultūros raidos, morfologinės kaitos ir dvasinės kultūros duomenis.

Gendrolis pastebi etologijos (mokslo apie gyvūnų elgesį) ribotumą. Nepaisant morfologinių žmogaus ir beždžionės panašumų, beždžionių bandos neturi nieko bendra su seniausių iš paleoantropų kaimenių elgesiu jau vien dėl morfologijos sąlygojamų pokyčių ir kaimenės struktūros bei funkcijų. Be to, visos tokios etologinės analogijos yra susietos daugiau su šiuolaikinėmis hipotezėmis nei su archeologiniais liudijimais. Lyginimas su žmogbeždžionių bandomis veikia patogus marksistiniams išvedžiojimams apie stebuklinį darbo vaidme-

nį nei sudėtingiems antropologiniams ir socialiniams antropologiniams aiškinimams apie morfologinius pokyčius, lytinį gyvenimą, šeimą ir namų ūkį, saugumą, giminystės ryšius ir kaip pasekmė – gamybos pasikeitimus. Priešingai, Gendrolio knyga *Kultūros ištakos* yra suderinta su klasikiniais antropologinės archeologijos bei socialinės ir kultūrinės antropologijos teiginiais.

Kalbėdamas apie seniausio žmogaus raidą, Gendrolis vengė perdėto socialinio visuomeninio determinizmo, neva stipriai veikusio žmogaus morfologinę raidą. Gendrolis pastebi:

„Visuomenės ir kultūros laimėjimų negalima paaiškinti lyginamosios anatomijos, zoologijos ar antropologijos duomenimis. Bet lygiai taip pat nepateisinamas ir kitas požiūris, kuris žmogaus biologinius ypatumus aiškina jo socialine prigimtimi, darbine veikla ir t. t. Taip į zoologinę sistemą įpinamas pašalinis kriterijus, kuris nesusijęs su biologija ir turi su ja tik netiesioginį ryšį [...] Visiems žinoma F. Engelso suformuluota darbinė antropogenezės teorija. Bet žmogaus padėtis zoologinėje sistemoje yra ne daugiau kaip morfologijos faktas“ (Gendrolis 1994: 58).

Pavyzdžiui, darbo įrankių gamyba nepaaiškina labai reikšmingo fakto, kad, kitaip nei visi gyvūnai ir ypač nei žmogbeždžionės, moteris gali lytiškai santykiauti su vyru beveik visus metus ir mažai tepriklauso nuo griežtų gamtinių dauginimosi ciklų.

„Hominidų patelių, turinčių kūdikius, judrumas smarkiai sumažėjo, atsirado poreikis sėsliau gyventi, turėti kad ir laikinus „namus“ (Gendrolis 1994: 61).

Pagaliau gimęs vaikas, kitaip nei visi kiti gyvūnai, daug metų lieka negabus savarakiškai gyventi. Visa tai skatino sėslų gyvenimo būdą ir atitinkamai didesnę kaimenės bendruomeniškumą ir pirminį kažką panašaus į

namų ūkį poreikį. Veikiausiai šie reikšmingi pokyčiai įvyko iki *Homo erectus* (prieš 1,6 mln. – 300 000 metų), t. y. iki ankstyvojo darbo įrankių paplitimo. O tai reiškia, kad morfologiniai pokyčiai, susiję su vaikščiojimu stačiomis savanose, žmogaus kūno išsitempimu, moters dubens ir atitinkamai gimdos kaklelio susiaurėjimu lėmė ir gimstančių vaikų pasikeitimus. Seniausio vaiko raida yra susijusi su morfologiniais vaikščiojimo, bėgimo, maitinimosi ypatumais, turėjusiais lemiamą įtaką jam, ir paleoantropų kaimene. Šie istoriniai gamtiniai, morfologiniai pokyčiai pastūmėjo žmogaus raidą, tačiau anaip tol netapo pakankama žmogiško žmogaus genezės prielaida. Tokie žmogaus morfologiniai pokyčiai, lytinio gyvenimo ir vaiko brandos ypatumai tapo stimulu paleoantropų kaimenei tapti ikigimimine bendruomene, tačiau negalėjo būti priežastis gimininės bendruomenės raidos, kuri daugiau priklauso nuo žmonių ideacijos gebėjimų ir kurios tikslai buvo susieti su namų ūkiu ir saugumu, būtinybe rūpintis šeima. O darbo paplitimas šioje įvykių grandinėje buvo veikiau pasekmė bendruomeninio, egzistencinio rūpesčio artimaisiais nei žmogiškumo vystymosi priežastis. Bendruomeninės žmogaus raidos veiksniai paaiškina ir palyginti ankstyvas laidojimo ir pagarbos mirusiesiems apeigas. Galiausiai šie lytinių santykių ypatumai turėjo lemiamos įtakos egzogamijos raidai ir įvairiausiems incesto apribojimams. Priešingai, darbiniai–ekonominiai santykiai, kuriais rėmėsi klasikinis marksizmas, ne visa ką paaiškina, o yra tik viena iš (tačiau nebūtinai svarbiausia) mąstymo raidos paskatų, gerovės plėtros sąlygų, nelygybės ir engimo užgimimo priežasčių. Namų ūkio raida yra labai reikšminga Gendrolio visuomeninės – simbolinės žmogaus raidos teorijos dalis. Lytinių santykių, gimdymo ir gimusio vaiko morfologiniai po-

kyčiai lėmė namų ūkio svarbos didėjimą. Namų ūkyje plėtojasi aktyvus lytinis gyvenimas, ryšiai su kraujo giminaičiais, kuriamos stabilesnės šeimos ir lyderystės formos, stiprėja giminystė su tėvais, broliais, seserimis, jų vaikais, sudėtingėja endogamijos ir egzogamijos taisyklės ir tabu, kiti socialiniai ir religiniai santykiai, bendruomeninės atminties ir išmokimo formos. Visų šių veiksnių ir jų kompleksinių sąveikų apmąstymas skatino Gendrolį kritikuoti klasikinės marksizmo teorijas, kurios žmogaus raidą siejo daugiausiai su gamybiniais santykiais dėl gamybos priemonių, kurie savo ruožtu turėjo veikti antstatą, t. y. religiją, lyderystės ir turto pasisavinimo pateisinimą. Gendrolis aktyviai kritikavo ir atskiras sovietines marksistines antropologijos mokyklas. Viena jų, su kurios teiginiais jis polemizavo, yra siejama su B. Poršnevo vardu, – labai įtakingu septintojo ir aštuntojo praeito amžiaus dešimtmečio sovietiniu istoriku, paleoantropologu. Poršnevas neigė žmogaus raidą iki darbo įrankių atsiradimo ir paplitimo ir tvirtino, kad paleoantropai buvo laukinės žmogbeždžionės, kurių bandose vyravo smurtas, prievarta.

Vienas iš morfologijos ir kultūros įtakų santykio analizės būdų yra religinės paskirties archeologinių iškasenų interpretavimas, paremtas lyginamaisiais sociokultūrinės antropologijos metodais. Antai Gendrolis pastebi, kad totemizmui priskirtini radiniai gali būti siejami su egzogamijos paplitimu (Gendrolis 1986). Atitinkamai totemizo raida, jo archeologiniai liudijimai (skulptūrėlės, amuletai ir pan.) rodo, kad šiuolaikinio *Homo sapiens* laikotarpiu egzogamijos raida atspindėjo sudėtingą socialinę genčių, fratrijų, giminių bendradarbiavimą, apeigas. Apie egzogamijos raidos sąsajas su bendruomenių raida kalbėjo jau Morganas parodęs, kad giminė atsirado suski-

lus pirmąsčiai kaimenei į dualinius egzogami-
nius kolektyvus.

Gendrolis siekė savo teorijoje jungti Mor-
gano samprotavimus apie giminės raidą, E.
Durkheimio socialinės organizacijos bei socia-
linio solidarumo teoriją (Gendrolis 1984: 5)
ir neoevoliucionizmą. Kita vertus, jis iš dalies
pripažino ir difuzionizmo laimėjimus, tiesa,
jiems teigdamas tik dalinę reikšmę, išskirda-
mas kartografijos metoda, tačiau kritikuoda-
mas kolonijinę nuostatą laikyti atskiras istori-
nes kultūras vieninteliais galimais civilizaci-
jos lopšiais ar šaltiniais.

Gendrolis išliko didelis Boaso gerbėjas, ku-
ris kritikavo ir klasikinę evoliucionizmą, ir di-
fuzionizmą, bet, kitaip nei amerikiečių antro-
pologas, siūlo nagrinėti kultūros šaltinių ir rai-
dos krypčių įvairovę remiantis istoriniu me-
todu. Gendrolis, apeliuodamas į Boasą, rašo:

„Visos pastangos kildinti kultūros formas iš
vienos priežasties – pasmerktos nesėkmei, nes
įvairios kultūros apraiškos yra glaudžiai susiju-
sios ir sąlygoja viena kitą“ (Gendrolis 1984: 104).

Savo knygoje ir straipsniuose Gendrolis
nesigailėjo gražių epitetų šiam JAV antropo-
logui:

„F. Boasas – visuotinai pripažintas JAV kul-
tūrinės antropologijos kūrėjas, jos pradininkas,
susilaukė plataus pripažinimo ir tarp užsienio
mokslininkų. [...] Mokslinė F. Boaso veikla
aukštai vertinama ir tarybinėje literatūroje“
(Gendrolis 1984: 106–107).

Vis dėlto Gendrolio negalima laikyti boa-
sistu, nors jis ir palaikė šį JAV antropologą,
jam kritikuojant linijinį evoliucionizmą ir ra-
sizmą. Pagrindinis Gendrolio ir Boaso skirtu-
mas – požiūris į evoliuciją ir istoriją. Iš Boaso
antropologinių samprotavimų kilęs kultūrinis
reliatyvizmas buvo nepriimtinas Gendroliu

dėl bendros visuomenės raidos ignoravimo.
Nepaisant to, kad kultūrinis partikuliarizmas,
vertybių ir kultūrų įvairovė egzistuoja, nega-
lima atmesti jų konkurencijos, konfliktų, abi-
pusės įtakos. Nors istorija ir tautų raida netu-
ri apibrėžtos krypties ar tikslo, vis dėlto kul-
tūrinis reliatyvizmas ignoruoja ir realius visuo-
tinius procesus.

Gendrolis kritiškai žvelgia į britišką struk-
tūrinį funkcionalizmą, ypač kritikuoja A. Rad-
cliffe-Browną dėl pernelyg statiško požiūrio į
bendruomenės ir dėl organinės struktūros sie-
jimo su gamtiniais pradais. Gendrolis kviečia
laikytis dialektikos, skirti gamtos ir žmogaus
morfologijos įtaką sąmoningiems pasirinki-
mams ir bendruomenės sukurtiems elgesio,
tradicijų, ritualų modeliams. Pasak mokslinin-
ko, jau *Homo sapiens* (šiuolaikinis) socialinės
struktūros, jų funkcijos atsiskyrė nuo natūros,
o abstraktus mąstymas, vaizduotė, susitarimai,
tradicija, ritualai pasidarė svarbesni nei gam-
ta. Visa aplinka laipsniškai buvo transformuo-
jama ir paverčiama žmogaus sociokultūrinės
aplinkos dalimi, žmogaus gyvenamuoju pasau-
liu, jo kuriamų ženklų tąša, jo sąmonės hori-
zontu. Naują aplinką kūrė žemdirbystė, gyvu-
lininkystė, irigacinės technologijos, menas, na-
mų plėtra ir t. t. Pagaliau sąmoningo žmogaus
veiklas daugiau reglamentuoja giminės, ben-
druomenės dinamika, o ne instinktai ar išlie-
kantis spontaniškas gyvūniškumas.

Gendrolis, sekdamas marksizmo ir ne-
oevoliucionizmo tradicijomis, pabrėžia socia-
linio konflikto svarbą, aiškindamas struktūras
ir jų istorinę kaitą (Gendrolis 1984: 95). Vis
dėlto, manau, didesnės reikšmės jo paties in-
terpretacijoms konfliktų pažymėjimas nei teo-
riniu, nei praktiniu požiūriu neturėjo, o taip
ir likto teoriniu pageidavimu. Todėl galima
teigti, kad Gendrolio samprotavimai lieka ana-
pus politinės antropologijos ribų.

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje, Gendrolis dar labiau kritikavo linijinę modernizacijos teoriją, kuri neigia kultūrų savitumą ir primeta visoms vadinamosioms „primitivioms“ arba tradicinėms kultūroms europietiškos modernizacijos kelią. Daugiausia šis agresyvus linijiškumas buvo pagrįstas klasikinių evoliucionizmo teorijų: E. B. Tyloro, L. Lévy-Brühlio, iš dalies Engelso. Didžiausia XIX a. evoliucionalizmo problema buvo ta, kad dauguma išvadų buvo spekuliatyvios, kabinetinės, nepagrįstos išsamiais lauko tyrimais. Todėl galima teigti, kad iki pat XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečio vyravo spekuliatyvioji socialinė-kultūrinė antropologija, puikiai tarnavusi to laikotarpio kolonijinei ideologijai, tačiau neturėjusiai nei pakankamos lauko tyrimų metodologijos, nei sukauptų empirinių duomenų ir šaltinių pagrįstiems moksliniams argumentams formuluoti. Tokios Gendrolio išvados revizavo klasikinę marksistinę antropologiją ir jos marksistinę dialektinę metodologiją.

Vienalinijinės evoliucijos, represyvinės teleologijos ideologija yra labai susijusi su gamtą eikvojančia, žemės gyvenamąsias nišas naikinančia civilizacija. Šiuo požiūriu Gendrolis susieja savo filosofinę antropologiją, paleoantropologiją su kultūrine ekologija ir industrinės civilizacijos kritika. Kultūros ekologijos terminą Gendrolis pasiskolina iš J. Stewardo (Steward 1977). Gendrolis pastebi, kad:

„Kultūrinė ekologija, t. y. prisitaikymas prie aplinkos kultūros technologijos (technologija yra kultūros dalis, susijusi su istoriškai paveldėtais įrankiais, žiniomis, perimtomis iš kitų ar nepriklausomai įgytomis) priemonėmis, turi būti skiriama nuo „žmoniškiosios“ ir „socialinės“ ekologijos, kurios, jo nuomone, reiškiančios tik biologinį žmogaus prisitaikymą prie aplinkos“ (Gendrolis 1984: 146).

Gendrolis mano, kad ši kultūrinė, technologinė aplinka, žinios, bendruomeniniai pa-

pročiai buvo ta artimiausia vietinė kultūrinė aplinka, kurioje brendo ir skleidėsi ne tik šiuolaikinis, bet ir pirmą kartą žmogus, neandertalietis. Gendrolis yra linkęs atstovauti daugialinijinei, teleologiškai neapibrėžtai evoliucijos teorijai, kuri šiandien sociokultūrinėje antropologijoje dažnai yra vadinama neoevoliucionizmo vardu. Savo daugialinijinės kultūrinės evoliucijos modelį Gendrolis sieja su Stewardo kultūrinės evoliucijos teorija bei jo daugialinijinės evoliucijos ir proceso samprata (Steward 1955), taip pat nurodo, kad remiasi ir kitais daugialinijinės evoliucijos teoretikais (*multilinear evolution theory*): L. A. White'u, M. Sahlinsu, E. R. Service, kurie:

„[...] pripažino dvejopą kultūros evoliucijos pobūdį, dvi jos tendencijas: adaptyvią modifikaciją, kurią skatina specifinės gamtinės ir socialinės aplinkos sąlygos, ir bendrąją kultūros pažangą, kuri matuojama visumine iš laisvos į kultūrinę būklę pakeista energija. Jie skiria specifinę ir bendrąją evoliuciją“ (Gendrolis 1990: 19).

Sahlinsas evoliucijos raidą laikė teleologiškai neapibrėžta, daugialinijine ir priklausiančia nuo kultūrų bendradarbiavimo (adaptyvumo masto), abipusių autonominių interpretacijų ir dialogo (Sahlins 2003), kultūros reikšmių difuzijos ir interpretacijos.

Gendrolis pastebėjo, kad modernių sociokultūrinės antropologijos tyrinėtojų darbai yra pagrįsti nuosekliais ilgalaikiais lauko tyrimais, archeologiniais duomenimis, gebėjimu atlikti kultūros, ekonomikos, psichologijos teiginių sintezę ir ją pagrįsti metodologiškai, kritiškai. Todėl, kaip jau minėjau, jis skeptiškai žiūrėjo į spekuliatyviosios filosofijos išvedžiojimus, kurie nebuvo paremti moksliniais tyrinėjimais. Tiesa, jis neneigė pačios filosofijos tikslų ir kai kurių metodų, pavyzdžiui, logikos ar mąstymo analizės. Galiausiai jis pats turėjo savo fi-

losofinius idealus, susijusius su bendruomenišku ir humanizmu. Vis dėlto jo kritika, nukreipta prieš spekuliatyviąją filosofiją ir jos mažai kuo pagrįstus samprotavimus, yra labai ryški. Pirmiausia tradicinė filosofija neatsižvelgė į aibę svarbių antropologijai veiksnių. Tarkime, T. Hobbeso idėja apie pirmykščiais laikais visų kovą prieš visus bei gausūs Hobbeso sekėjai, kurie plėtojo niekuo nepagrįstą tezę apie žiaurią barbarybę, skatino itin negatyvų požiūrį į išivaizduojamas „laukinių“ nuostatas. Tokio pobūdžio vertinamieji samprotavimai, net jei jie buvo tik modeliai kitiems samprotavimams pagrįsti, skatino nepripažinti, kad paleoantropams ir šiuolaikinėms „primitivioms“ gentims galėjo/gali būti būdingi mainai, solidarumas, globa, ištikimybė, altruizmas. Veikiant praeities dehumanizacijos nuostatomis, paleoantropai buvo vaizduojami kaip zoologinio individualizmo veikiami laukiniai, tarp kurių galiojo stipresniojo teisė ir visų kovos prieš visus principas. Tačiau tokius teiginius neigia paleoantropologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos duomenys apie mainų paplitimą neandertaliečių laikotarpiu bei apie egzogamiją tarp seniausių žmonių – *Homo erectus*. Egzogamijos principas ir incesto tabu istorijoje keitėsi, tačiau archeologiniai duomenys rodo, kad jie galėjo pradėti plisti dar tarp austorpolotekų ir tarp *Homo erectus*. Keitimasis moterimis ar vyrais tarp kaimenių ir bendruomenių, vėliau – genčių, turėjo skatinti bendradarbiavimą, vienas kito palaikymą. Tad pirmoji žmonijos būseną yra sietina su egzogamija, su būtiniaisiais mainais, o ne su prievarta ir karu vieno su kitu.

Gendrolio, kaip socialinės-kultūrinės antropologijos atstovo, evoliuciją paskutiniuoju jo gyvenimo laikotarpiu 1984–1994 metais galima įvardyti kaip boasisto, simpatizuojančio kai kuriems neevoliucionizmo ir marksizmo

teiginiams, virtimą originaliu, tvirtu neoevoliucionistu, kuris savo įžvalgas taikė ne tik genčių ir kaimo visuomenei aiškinti, bet ir senovinio žmogaus istorijai interpretuoti. Kita vertus, jis neplėtojo šiuolaikinės, postmoderniosios kultūrinės antropologijos ir nėra požymių, kad jis su šia socialinės-kultūrinės antropologijos kryptimi būtų susipažinęs.

Linijinių teorijų neigimas, net jei Gendrolis ir išlieka neoevoliucionistu, reiškė metodologinį abejojimą griežtais biologiniais-socialiniais, ekonominiais-kultūriniais priežastiniais ryšiais. Pavyzdžiui, jis teigia:

„Tiesa, visos išvados apie biologinių prielaidų poveikį ir vėlesnę darbo, medžioklės veiklą formuojantis vienoms ar kitoms socialinės organizacijos formoms ir besiformuojančių žmonių elgesiui laikytinos tik hipotezėmis, galinčiomis padėti plėtoti diskusiją apie biologinių ir socialinių veiksnių vaidmenį atsirandant visuomenei“ (Gendrolis 1994: 20).

Kultūra, mąstytojo požiūriu, yra dialektinis, imanentinis žmonijos gyvenimo momentas, neatsiejamai susijęs su socialine ir mentoline aplinka. Kultūros raidą Gendrolis sieja ne tik su darbu, smegenimis, garsine komunikacija, bet, svarbiausia, su simboline kalba ir gebėjimu sudaryti abstrakčias sąvokas:

„Simbolinė kalba, kuri atsiranda tik maštant abstrakčiomis sąvokomis, būdinga tik žmogui“ (Gendrolis 1994: 34).

Pasak Gendrolio, neandertaliečių bendruomenės ne tik nebuvo agresyvos viena kitos atžvilgiu, bet jau plėtojo pirmąsias mainų, veikiausiai dar gana atsitiktinių, formas. Apie tai liudija platus vulkaninio stiklo (obsidiano) paplitimas toli nuo jo kilmės šaltinių. Šiuo stiklu neandertaliečiai naudojo kaip priemonę kauliniams ir mediniams darbo įrankiams ga-

mintis. Mokslininkas neigia, kad neandertaliečiams nebuvo būdingas darbo pasidalijimas. Priešingai, archeologiniai kasinėjimai rodo, kad toks pasidalijimas buvo ryškus tarp medžiotojų vyrų ir moterų bei tarp ligotų asmenų, kurie pasilikdavo olose arba stovyklavietėse.

Zoologinio individualizmo kritika

Daug dėmesio Gendrolis skiria zoologiniam individualizmui paneigti. Zoologinio individualizmo teorija teigia, kad *Homo erectus*, neandertalietis pirmiausiai kovojo tik dėl savo individualaus išlikimo, o kaimene rėmėsi kolektyvine prievartos forma savo pačių buvimui išsaugoti. Tariaama, kad zoologinis individualizmas pasireiškia šiomis svarbiausiomis formomis: kitų paleoantropų ir neoantropų išnaudojimu savo laukiniams poreikiams tenkinti; kanibalizmu, kuris demonstruoja visišką nepagarbą žmonių giminei; silpnų ligonių ir senukų naikinimu; lytine savanaudiška prievarta ir incesto ignoravimu. Pastebėtina, kad Gendrolis nuosekliai neigia visus šiuos zoologinio individualizmo teiginius ir siekia parodyti, kad bent neandertaliečiams jau buvo būdingas „solidarumo jausmas ir pirmieji religiniai vaizdiniai“ (Gendrolis 1994: 109). Pagaliau jis hipotetiškai teigia, kad galbūt ir *Homo erectus* jau turėjo ar bent tarp jų susiformavo pirmieji bendruomeniškumo bruožai, neigę zoologinį individualizmą.

Mokslininkas pastebi, kad labai abejotina yra apskritai zoologinio individualizmo koncepcijos kilmė, kurią jis sieja su kolonijinėmis, segregacinėmis sociokultūrinės antropologijos nuostatomis ir ydingu socialinių mokslų europocentrizmu:

„Apie socialinius antropologus Afrikos ir kitų trečiojo pasaulio šalių intelektualai atsiliepia kaip apie reacionierius. Jie pažymi, kad

iki 1960 metų Europos antropologai šias šalis vadino primityviomis, neginėjama tiesa skelbė Europos civilizacijos pranašumą ir jos pretenzijas vesti viso pasaulio „laukinius“ ir „barbarus“ į „civilizaciją“ (Gendrolis 1984: 99).

Gendrolis šias kolonijines, segregacines nuostatas siejo ne tik su socialinės antropologijos siekiu tarnauti politiniams šalių interesams, bet jau ir su paradigminiu požiūriu, kuris prasismelkė ir į paleoantropologiją.

„Eiliniam šios politikos vykdytojui buvo daug lengviau naikinti „laukinius“, nes jis buvo įtikintas, kad atlieka kilnią civilizacijos misiją, pašalindamas nepilnaverčius žmones, atkakliai besipriešinančius ir bandančius apginti savo ir savo artimųjų teisę gyventi“ (Gendrolis 1994: 101).

Priešingai šiam eurocentristiniam, labai diskriminaciniam mąstymui, Gendrolis, remdamasis G. Clarku ir S. Piggotu (Clark, Piggot 1970), pateikia duomenų apie neandertaliečių solidarumą ir rūpinimąsi vienas kitu, sergančiųjų globą. Tai rodo išlikę ilgą laiką artritu sirgusio, judėjimo negalią turėjusio neandertaliečio palaikai, kurie rodo, kad jis, sirgdamas ir negalėdamas normaliai judėti, tapęs bendruomenei našta, dar daugelį dešimtmečių gyveno su savo bendruomene, vadinasi, juo buvo rūpinamasi.

Neandertaliečių zoologinį individualizmą paneigia ir tuo metu paplitęs mirusiųjų kultas, laidojimo papročiai, kai mirusysis buvo palaidamas į jo kapą su pagarpa, pridodant maisto ir darbo rakandų. Religijos paplitimas liudija žmonių susimąstymą apie mirtį, dvasias, protėvius ir protėvių kultą. O būtent protėvių kultas buvo pirmieji normatyviniai veiksmai, kuriais buvo pažabojamas zoologinis individualizmas. Pagaliau neandertaliečių olose yra rasta garbinamų ožio, lokio apeigų žymių (ornamentais papuoštų šių gyvūnų kaukolių, me-

niškai apdirbtų jų kaulų), o tai liudija totemizmo požymius tarp šių hominoidų.

Neandertaliečiai turėjo įveikti ne tik zoologinį individualizmą dėl maitinimosi, medžioklės, bendruomeniškumo, bet ir lytinio požiūriu. Tai reiškia, kad turėjo paplsti lytiniai tabu, šalinę poravimosi neapibrėžtumą, ir giminystės taisyklės, svetimo figūros vertinimas pozityviu lytinio požiūriu. Lytinio poravimosi tvarkas taip pat patvirtino pirmieji tabu, ritualai ir religinės vizijos.

Gendrolis zoologiniam individualizmui priešina savo humanistines nuostatas, kurias jis eksplikuoja labai toli iki pat *Homo erectus* epochos. Toks gilus tikėjimas nuoseklia, o ne revoliucine, žmogiškumo raida suteikė galimybę jam visur ir nuosekliai kritikuoti bet kokias segregacines kolonijizmo, nekolonijizmo, imperializmo, kultūrinės ar civilizacinės hegemonijos, difuzionizmo ir linijinio evoliucionizmo nuostatas. Jo samprotavimų patosas parodyti solidarumą, bendrystę, bendruomeniškumo raidą, savitarpio pagalbą, ankstyvą ideacijos, pasireiškusias religija, menu ir darbo įrankių gamyba, kilmę. Jis pastebi:

„Pačios sąvokos „laukiniai žmonės“, „barbarai“ šiandieniniame moksle nebeveikiamos. „Laukinis žmogus“ – beprasmė sąvoka, nes „laukinis“ yra gyvulys, nekuriantis kultūros, o „žmogus“ nuo ankstyviausių laikų yra kultūros kūrėjas“ (Gendrolis 1994: 91).

Gendrolis, remdamasis archeologiniais-morfologiniais, archeologiniais-kultūriniais duomenimis, aiškino žmogaus raidą, siekė atskleisti žmogaus fizinės ir dvasinės akultūracijos galimybes. Jos pasireiškė bendruomeniškumu, darbo organizavimu, ritualais, tikėjimo raida. Bendruomeniškumas yra pagrindžiamas ne prievartos ar baimės, o solidarumo, prisirišimo prie šeimos ir namų motyvais, ben-

drabūviu ir simbolinio pasaulio kūrimu. O kanibalizmas, kuriuo ypač buvo kaltinami neandertaliečiai ir kuris yra svarbus zoologinio individualizmo argumentas, yra paaiškinamas ne įgimtu žiaurumu, o besiplečiančiais ritualiniais, protoreliginiais motyvais. Jis parodo kanibalizmą ne kaip maitinimosi formą, o kaip simbolinį dvasinių galių ir sėkmės akumuliacijos būdą. Panašios apeigos yra gausiai aprašytos šiuolaikinių antropologų, parodančių, kad ritualinis kanibalizmas yra susijęs tik su labai menku, epizodišku protėvių arba priešų kūno dalių ritualiniu valgymu siekiant užlaikyti gamtos dvasias, perimti protėvių ar priešų karių galias. Kitaip tariant, tai nebuvo maitinimosi įprotis ir to nepatvirtina archeologiniai duomenys apie neandertaliečius, juo labiau apie *homo sapiens* (šiuolaikinius).

Menas

Gendrolio antropologiniai samprotavimai apie šiuolaikinio *Homo sapiens* meną daugiausiai yra susieti su raizinių, piešinių, skulptūrų technologijų aptarimu, estetinės ir maginės-ritualinės funkcijų atskyrimu. Svarbiausias jo samprotavimų tikslas: parodyti ideacijos gebėjimų raidą, t. y. paaiškinti, kaip abstraktus, save suvokiantis mąstymas buvo plėtojamas meninėmis išraiškos priemonėmis. Menas šiuo atveju pasirodo šalia kitų sąmoningumą implikavusių stimulų: bendruomeninio solidarumo ir kooperacijos, darbo pasidalijimo, darbo priemonių gamybos. Jis skiria meno religines ir estetines funkcijas teigdamas, kad seniausias žmogus tenkino ir tikėjimo, ir meninius poreikius. Kita vertus, mokslininkas sutinka, kad meno raidai didesnę įtaką galėjo daryti rituališkumas. Vis dėlto Gendrolis neišplėtojo ritualo teorijos, neparodė jo įvairovės, sąsajų su žaidimu ir mi-

tologija, ir tai aiškiai riboja jo menines interpretacijas.

Akmens amžiaus menui Gendrolis priskiria funkciją formuoti abstraktų mąstymą, parengti suvokimą rašto ir skaičiavimo atsiradimui ir paplitimui:

„Daugybė įvairiausių simbolių ir sąlyginių ženklų byloja apie įvairias vėlyvojo paleolito abstraktaus vaizdavimo tradicijas, aukštą meninės stilizacijos ir simbolikos lygmenį, sukūrusį prielaidas atsirasti raštui“ (Gendrolis 1994: 184).

Meno meniškumas, jo esmė nėra klausimas, kurį nagrinėjo Gendrolis. Tokiu būdu piešiniai ant uolų, kaulų raiziniai, skulptūrėlės, drabužių papuošalai ir t. t. jam išlieka instrumentais kažkokiai kitai veiklai tenkinti, pavyzdžiui, tikėjimo ar abstraktaus mąstymo vystymo. Jo interpretacijose menas, simbolinės organizacijos nepasirodo kaip vertybė, kaip tikslas pats sau. O tokiu atveju iš dalies kolektyvizmas, bendruomeniškumas, kuriuos taip iškelė Gendrolis, nuvertino pirmykščio menininko individualybę, jo estetinę pagavą ir intersubjektyvų džiaugsmą.

Išvados

Gendroliui svarbus filosofinis klausimas: kaip galima antropologiškai išskleisti save suvokiančio mąstymo raidą ir priežastis? Ši problema yra gija, kuri susieja jo ankstyvuosius, dar marksistinius, dialektinius, veikiamus hėgeliškos dvasios kūrinius su jo vėlyvaisiais traktatais, kur didesnę reikšmę turėjo sociokultūrinės antropologijos paradigmos ir jų paleoantropologinės eksplikacijos.

Pagrindiniu save suvokiančio mąstymo raidos subjektu jis laikė bendruomenę ir jos są-

lygojamą ideacijų gebėjimų raidą. Ideacijos – vaizdinės, abstrakčios mąstymo nuostatos ir pats mąstymo procesas – tiesiogiai priklausė nuo genties savęs organizavimo užtikrinant pirmiausia namų ūkio raidą, saugų vaikų auginimą, maisto gavybą (medžioklę, rinkimą, augalininkystę, gyvulininkystę), santuokų tvarką, egzogamijos ir endogamijos taisykles. Jis pastebi, kad nė vieno iš šių veiksnių nereikėtų laikyti lemiančiu. Tai tapo prielaida kritikuoti marksizmą dėl jo gamybinio determinizmo, teologiško ir linijinės evoliucijos.

Tačiau Gendrolis kritikuoja ne tik marksistinį istoricismą, bet ir socialdarwinizmą bei linijines evoliucijos teorijas, kaip neturinčias paleoantropologinių ar sociokultūrinių antropologinių tyrinėjimų patvirtinimo. Tai buvo priežastis ir spekuliatyvosios filosofijos kritikai, kuri veikiau tarnauja ideologiniams tikslams nei mokslui. Šia proga jis taip pat kritikuoja europocentristines nuostatas, barbarybės diskursą, zoologinio individualizmo nuostatas, kurios skatina rasizmą ir diskriminujančią tautų segregaciją. Manau, kad tokias humanistines Gendrolio filosofijos ir antropologijos nuostatas galima susieti su jo tautiniu mažos kultūros jautrumu ir palyginti jo samprotavimus su šiuolaikinėmis postkolonializmo studijomis.

Vis dėlto Gendrolis išliko gana vienišas filosofas antropologas. Apmąstęs metodologines žmonijos raidos aiškinimo prielaidas ir sociokultūrinės antropologijos argumentus, jis netapo institucinės sociokultūrinės antropologijos studijų Lietuvoje pradininku. Jo dialogo su Lietuvos etnologais trūkumas taip pat susiaurino jo kūrinių kritinę refleksiją. Vis dėlto ir šiandien jo antropologinės knygos ir samprotavimai išlieka vienais brandžiausių Lietuvoje.

LITERATŪRA

- Clark, G., Piggot, S. 1970. *Prehistoric societies*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Engelsas, F. 1975. *Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese*. Vilnius: Mintis.
- Gasiūnas, A. 1996. „Kultūros tyrėjas Edmundas Gendrolis (1938–1994)“, *Problemos*, Nr. 50, p. 112–120.
- Gendrolis, E. 1968. „Socialinis religijos vaidmuo feodalinėje visuomenėje“, *Problemos*, Nr. 1, p. 47–55.
- Gendrolis, E. 1984. *Socialinė ir kultūrinė antropologija: pagrindinių krypčių ir metodų apžvalga*. Vilnius: Mintis.
- Gendrolis, E. 1985. *Šiuolaikinė buržuazinė sociologija: (metodinės rekomendacijos Marksizmo-leninizmo universiteto klausytojams)*. Kaunas: Kauno politechnikos institutas.
- Gendrolis, E. 1986. „Totemizmas“, *Problemos*, Nr. 34.
- Gendrolis, E. 1989. „Pirmykštis žmogus: tradicinė ir dabartinė interpretacija“, *Problemos*, Nr. 41, p. 16–26.
- Gendrolis, E. 1990. „Natūros ir kultūros sąveika: kas ką?“, *Problemos*, Nr. 43, p. 13–22.
- Gendrolis, E. 1994. *Kultūros ištakos: nuo Homo habilis iki Homo sapiens*. Vilnius: Mintis.
- Heidegeris, M. 1992. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Lietuvos filosofinė mintis*. Chrestomatija. 1996. Vilnius: Aidai.
- Narbutas, K. 1989. *Raštai*. Vilnius: Mintis.
- Repšys, J. 1966. „Kai kurie metodologiniai žmogaus koncepcijos klausimai M. Heidegerio filosofijoje“, *Filosofija*, t. 7.
- Sahlins, M., 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine.
- Sahlins, M. 2003. *Istorijos salos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Steward, J. H. 1968. 1955. *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.
- Steward, J. H. 1977. *Evolution and Ecology. Essays on Social Transformation*. Urbana.
- Sniadeckis, J. 2007. *Raštai. Filosofijos darbai*. Vilnius: Margi raštai.
- Выготский, Л. С. 1999. *Мышление и речь*. Москва: Лабиринт.

E.GENDROLIS' THEORY OF COMMUNITARIAN DEVELOPMENT OF THE HUMAN BEING

Gintautas Mažeikis

Summary

Considerations of philosopher and social anthropologists Edmundas Gendrolis (1938–1994) about self-imagination and self-understanding of human beings from the point of social and cultural anthropology and paleoanthropology are analyzed. Gendrolis supported his considerations by theories and methodologies, researches of social and cultural anthropology, paleoanthropology, ethology, Marxist philosophy. The aim of the article is to show the specificity of his philosophical anthropological considerations, especially of theory of communitarian ideation, development of conscious solidarity, cultural continuity from the time of *Homo erectus*. The article shows that Gendrolis moderately criticized the Marxist theory of work, zoological individualism, linear evolutionarism, Eurocentrism, racism and cultural segregation. He tried to resist the colonial and neocolonial tendencies in anthropological discourses and to support common po-

stcolonial attitudes to the history of tribes and small nations. On the contrary, he developed ideas of F. Boas, multilinear cultural Evolutionarism, ideas of L. A. White, M. Sahlins, E. R. Service and the dialectical approach to the complexity of issues of the human being. Such issues are morphological changes of paleoanthropos and neoanthropos, domestic life and household, exogamy and taboo, totems and early forms of faith, tools of the work and art pictures. He tried to develop the humanistic approach to the *Homo erectus* and Neanderthals as the basis for the future humanistic interpretation of traditional tribes and small nations. Such considerations corresponded to the Lithuanian world conception and to the attempts to liberate themselves from the Soviet occupation and Soviet cultural hegemony.

He maintained the main subject of self-comprehending thinking to be community and its skills of

cooperation and ideation. Ideation is the process of forming and relating ideas, images and ideals. The process of ideation, the making of abstract solutions and conceptual memory depends on community network, trust, solidarity that could be supported by common rituals, games, art, by the process of education of children. Ideation influenced the skills of hunters, pickers, formed wedding rules, trade among the modern *Homini sapiens*. And vice versa: all human activities supported and developed the process of abstract thinking and collective ideation. The integral approach to the issues of human being and the theory of multilinear evolution of them became the basis for criticism of Marxist anthropology. He criticized Marxism as well as social Darwinism and

any other evolutionism as too much teleological, deterministic and dogmatic theories.

His other critical point is about zoological individualism which accumulates a lot of negative interpretations of savages and provides cultural aggression.

However, Gendrolis stayed alone from the European social or cultural anthropological movement, and his very large and quite deep considerations didn't become the beginning of the institutional development of social or cultural anthropological studies in Lithuania. He developed a very little dialog with local ethnologists, and it was the reason for narrow interpretations of his theories. However, his books, articles and ideas are interesting and actual for modern social and philosophical anthropologists.

Iteikta 2008 05 19